

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASI

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU №25. EKOLOJİ CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRMA METODİKASI.

Tərtib etdi: «Kriminalistika» kafedrasının
rəisi, polis polkovniki ***Allahverdi Mahmudov***

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 5. “ 17 yanvar ” 2007-cu il
(2015-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir)

BAKİ 2015

MÖVZU № 25 : "EKOLOJİ CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASI METODİKASI

GİRİŞ

1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər üzrə sübuta yetirilməli olan hallar:
  - a) ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaqın təşkilati-taktiki xüsusiyyətləri.
2. Ekoloji cinayətlər üzrə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri:
  - a) əhalinin kütləvi qida zəhərlənmələri ilə əlaqədar ekoloji cinayətlərin istintaqının xüsusiyyətləri.
3. Ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı müstəntiqin profilaktik hərəkətləri.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995, mad 39, 78;
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, Bakı, 2000, XXV fəsil;
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı 2000, XXVIII fəsil;
4. DİN-in 06.06.2007-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının Milli təhlükəsizlik konsepsiyasından irəli gələn vəzifələrin daxili işlər orqanlarında icrasının təşkilinə dair» əmri;
5. 2014-2015-ci illərin yanvar-dekabr aylarında cinayətkarlığın vəziyyətinə dair məlumat cədvəli.
6. A.İ.Aliyev "Problemi uqolovno-pravovoy oxranı dikoy faunı Azerbaydjanskoy Respubliki", Bakı, 1996 q.;
7. A.P.Rezvan "Podqotovka i naznaçeniye ekspertızı po delam o 8. zaqryazneniyi vodoyomov i vozduxa". Volqoqrad, 1982 q.;
9. N.A.Selivanov, A.V.Spetkov "Rukovodstvo dlya sledovatelya". Moskva, 1997;
10. V.A.Obratsov "Kriminalistika". Moskva, 1997 q.;
11. A.Q.Filippov "Kriminalistika", Moskva, MVD RF, 1997 q.;
12. Uqolovnoe pravo RF, Osobennaya çast. "Yurist", Moskva, 1998 qlava XIII, str. 300-332;
13. V.K.Lisiçenski "Metodika rassledovaniya otdelnıx vidov prestupleniy", Kiev, 1988, qlava XIV;
14. Spravoçnik sledovatelya, II tom, Volqoqrad, 1991 q.
15. Nikitin d.v., Melğüov V.M. «Dorojnae razmetka, ee vidı i xarakteristiki: uçebno-metodiçeskie posobie. Novqorod, 2020.

GİRİŞ

Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində təbiətə antropogen təsir (insan fəaliyyətinin nəticəsi) artmış, nəticədə təbiət deqradasiyaya uğramış, təbii sərvətlər tükənmiş, ətraf mühit həddən artıq çirklənmiş, fauna və floranın nümayəndələrinin çoxları məhv olmuş, vətəndaşların səhhətinə fiziki və psixi ziyanlar çoxalmış, fikrimizi cəmləşdirib bir cümlə ilə desək, təbiətdə olan ekoloji balans pozulmuşdur. Məhz elə bu baxımdan təbiətin mühafizəsi ən aktual problemlərdən biridir. Bu problemin həllindən indiki və gələcək nəsillərin rifah halı, ümumiyyətlə, sivilisasiyanın mövcudluğu asılıdır.

Son illərdə bu problem daha da aktuallaşmışdır. Belə ki, hal-hazırda dünyada insan, onun hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi ön plana çəkilir. Bundan irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsində "hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ" təsbit edilir. Konstitusiyanın 78-ci maddəsi vətəndaşlar qarşısında "ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur" vəzifəsini qoyur.

Ekoloji cinayətlərin cinayət hüququ anlayışı hüquqşünas alimlər tərəfindən aşağıdakı kimi verilir:

"Keyfiyyətce əlverişli ətraf mühitin saxlanması, onun sərvətlərinin səmərəli istifadəsi və əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində olan ictimai münasibətlərə qəsd edən cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllər ekoloji cinayətlər adlanır".

Bu anlayışdan görüldüyü kimi, ekoloji cinayətlər 4 əlaməti əhatə etməlidir:

- əməl əlverişli ətraf mühitin saxlanmasına qəsd etməlidir;
- əməl təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsinə qəsd etməlidir;

- əməl əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinə qəsd etməlidir.

Yuxarıda göstərilən tələblərdən irəli gələrək 3 qrup ekoloji cinayətləri ayırmaq olar:

- ekoloji əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət qaydalarının pozulmasından ibarət cinayətlər;

- ətraf mühitin ayrı-ayrı elementlərinə (su, atmosfer, torpaq, meşə, yerin təki, kontinental şelf, xüsusi qorunan təbiət ərazisi və obyektləri) qəsd edən cinayətlər;

- ətraf mühitin tərkib hissəsini təşkil edən flora və fauna obyektlərinə, bioloji müxtəliflik, yerin biosferasının mühafizəsinə qəsd edən cinayətlər;

Verilmiş bu təsnifata uyğun olaraq da "Ekoloji cinayətlərin istintaqının metodikası" mövzusu üzrə mühazirə tərtib edilmişdir.

Son 2015-ci ildə Respublikada qeydə alınmış Ekoloji cinayətlərin sayı 130, onlardan 125 açılmış, bağlı qalıb 5 açılma faizi 98 olmuşdur.

Sual 1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər üzrə sübuta yetirilməli olan hallar

Ekoloji cinayətlərin istintaqı «insan-texnika-ətraf mühit» sistemi ilə əlaqədar halların müəyyən edilməsini tələb edir. Buna görədir ki, bu növ cinayətlərin istintaqının kriminalistik metodikası bizi əhatə edən təbii mühitin keyfiyyətinin idarə olunmasının ekoloji hüquq mexanizmi, ətraf mühitin keyfiyyət standartları, ekoloji nəzarət və s. haqda əsas məlumatlardan istifadə edir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi təbiəti, ekologiyanı cinayətkar qəsdlərdən mühafizə edən bir çox normaları özündə birləşdirir. Bu normalar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin «Təsərrüfat cinayətləri», «İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər» fəsillərində öz əksini tapmışdır.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası təbiəti mühafizə qaydalarının pozulması zamanı izlərin yaranması, baş vermiş cinayətin nəticələri və onların aradan qaldırılması xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir.

Ekoloji cinayətlərdən bilavasitə obyektinə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 250-ci maddəsi «Suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə», 251-ci maddəsi «Atmosferi (havanı) çirkləndirmə» və 252-ci maddəsi «Dəniz mühitini çirkləndirmə» ilə nəzərdə tutulan cinayətlər özlərinin spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçilir ki, bu da onların kriminalistik xarakteristikasının təhlili zamanı nəzərə alınmalıdır.

Bu günki mühazirəmizin predmeti olan qrup cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- vəzifəli şəxslərin cinayətkar davranışı (hərəkət və ya hərəkətsizlik formasında);
- göstərilən davranışın izləri şifahi və ya yazılı sərəncamlarda öz əksini tapır (tənzimləyici qurğuların iş rejiminin dəyişdirilməsi haqda, qurğulara texniki qulluğun buna səlahiyyəti çatmayan şəxslərə həvalə olunması və s.);
- çirklənmə prosesi və onun nəticələri çirkləndirmənin iz-nəticələrini yaradır ki, bu da ekoloji tarazlığın pozulmasına, xəstəliklərin törədilməsinə, flora və faunanın məhvinə səbəb olur;
- bu işdə maraqlı şəxslərin göstərilən qaydaların pozulması faktını gizlətmək, ört-basdır etməklə bağlı hərəkətləri, cinayətin maskalanması iz-nəticələrini özündə əks etdirir;
- bu növ cinayətlərin izləri özünəməxsus mühitdə (su, hava) yaranır ki, bu da onların yerinin dəyişməsi, geniş əraziyə yayılması və s. ilə xarakterizə olunur.

Əsas müəyyən edilməli və sübuta yetirilməli olan hallar

Cinayətin obyektı. Keyfiyyətə əlverişli mühitin saxlanması, onun sərvətlərinin səmərəli istifadəsi və əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində olan ictimai münasibətlər.

Cinayətin obyektiv tərəfi

1. Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması faktı: təbiətə elə təsir (atmosfera, suya, torpağa) nəticəsində yaranır ki, bu zaman insanlara, heyvan və bitki aləminə zərərli olsun, insanların və heyvanların sağlamlığına, balıq ehtiyatlarına və dənizin digər canlı resurslarına, kənd təsərrüfatına və s. ziyan dəymiş və ya dəyə bilməmiş olsun.

2. Qaydaların pozulmasının xarakteri:

a) aktiv formada (ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarını pozmaqla görülən işlər, təmizləyici qurğuların istismarı rejiminin dəyişdirilməsi

və ya müəyyən edilməsi, bu qurğulara səriştəsiz işçilərin buraxılması ilə əlaqədar əmr, yazılı və ya şifahi göstəriş);

b) passiv formada (qaydaların pozulmasının qarşısını almaq üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməməsi, müvafiq nəzarətədiçi orqanların göstərişlərinin və s. yerinə yetirilməsindən yayınmaq və s.);

3. Ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnmiş zərərli maddələrin atılmasının səbəbi;

4. Qaydaların pozulmasının vaxtı və yeri, ayın tarixi, konkret müəssisə, onun bölməsi, zərərli maddələrin tullanması və zərərli nəticələrin baş verməsi vaxtı.

5. Ətraf mühiti çirkləndirən bilavasitə mənbə (tullantılar, tör-töküntülər, təmizlənməmiş sular, qaz, tozvari tullantıların müəyyən təsərrüfat obyektindən atılması).

6. Ətraf mühitin çirkləndirmənin izləri:

- torpaq, bitki və tikililər üzərinə hopmuş zərərli maddələrin hissəcikləri;

- sututarlarında suyun zərərli maddələrlə, kimyəvi elementlərlə çirkləndirilməsi;

- tələf olmuş heyvan cəsədləri, quş və bitki qalıqları və s.

7. Qaydaların pozulması ilə nəticələnən fəaliyyət:

- fəaliyyətin növü;

- qayda pozulması ilə əlaqədar texnoloji proses, avadanlıq;

- texniki vasitələrin konstruktiv xüsusiyyətləri, vəziyyəti, onların yerləşdirilməsi;

- istifadə olunan xammalın xarakteri, istehsal texnologiyası, onların təhlükəsizlik tələblərinə müvafiqliyi;

- təmizləyici qurğuların effektivliyi, vəziyyəti, istismar rejimi, istifadəsi qaydaları;

- ətraf mühiti çirkləndirən fəaliyyətdə günahlandırılan işçilərin ixtisası, onun müvafiq qaydaları bilməsi, qurğulardan istifadə bacarığının dərəcəsi və s.

8. Ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarına riayət olunmasına nəzarət.

Müəyyən qaydalara riayət olunması, onların pozulmasına kömək edən səbəb və şəraitin aradan qaldırılması üzrə dövlət nəzarət orqanlarının göstərişinin vaxtında və tam icra edilməsi.

9. Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması və zərərli nəticələr arasında səbəbli əlaqə.

10. Zərərli nəticələrin xarakteri, dərəcəsi, həcmi, miqdarı:

- tələf olmuş, xəstələnmiş insan, heyvan, quş və balıqların sayı;
- zərərçəkmişlərin daimi yaşayış yeri;
- zərərli nəticələr bürümüş ərazilərin miqyası, növü (sututarlar, meşələr, otluqlar, əkin sahələri və s.);
- müvafiq qaydaların pozulması nəticəsində dəymiş maddi ziyan.

Cinayətin subyektı. Bu növ cinayətlərin subyektı 16 yaşına çatmış həm vəzifəli, həm də vəzifəsiz şəxslər (xüsusi və ümumi subyekt) ola bilər.

Vəzifəli şəxs qismində istehsalat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin (zərərsizliyinin) təmin edilməsinə görə bilavasitə məsuliyyət daşıyan (direktor, baş mühəndis, baş texnoloq, sex rəisi və s.) işçi ola bilər.

Vəzifəsiz şəxslər isə tənzimləyici və s. bu kimi ekoloji əhəmiyyətli qurğuların düzgün istismar edilməsi, onların əsas olmadan dayandırılması, zəhərli maddələrin lazımı qaydada istifadə edilməməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər.

Cinayətin subyektiv tərəfi

a) ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasında qəsd və ya ehtiyatsızlıq, zərərli nəticələrə münasibətdə ehtiyatsızlıq;

b) qayda pozulmasının motivi: müəssisənin müvəffəqiyyətlə işləməsinin nümayiş etdirilməsi, nəyin bahasına olursa-olsun qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq və s.

a) İstintaqın təşkilati-taktiki xüsusiyyətləri

Cinayət işi başlamağa kifayət qədər əsasların olub-olmamasını müəyyən etmək üçün ilk növbədə aydınlaşdırmaq lazımdır:

- sututurları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı varmı;
- heyvanat və bitki aləminə, balıq ehtiyatlarına, meşə və kənd təsərrüfatına zərər yetirilibmi;
- insanların sağlamlığına ziyan yetirilibmi;
- heyvanların kütləvi tələf olması halları mövcuddurmu;
- harada baş verməsi (milli parkda, qoruqda, ekoloji qəza zonasında və ya fəvqəladə ekoloji şəraitdə və s.);
- yuxarıda göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan insanların ölümü ilə nəticələnibmi;

Bütün yuxarıda göstərilən hallar üzrə nəticə çıxarmaq ətraf mühitə atılmış maddələrin miqdarı, onun növü, suyun laborator analizi, çirklənməyə məruz qalmış ərazinin ölçüləri, tələf olmuş balıq və heyvanların sayı və s. haqda məlumatlar toplamaq lazımdır.

Cinayət işi başlama haqqında məsələni həll etmək üçün müstəntiq zəruri yoxlama tədbirlərini keçirərək aşağıda göstərilən sənədləri əldə etməlidir:

- sututurlardan və su resurslarından və mühafizə qaydalarının pozulması haqqında akt, bu akta müxtəlif qrafik sənədlər, sxemlər, çertyojlar əlavə olunmaqla;
- çirklənmiş əraziyə (sututurlar, hava, torpaq və s.) dəymiş ziyanın hesablanması üzrə arayış;
- müəssisədən çıxarılmış tullantının, suya və havaya atılmış maddələrin miqdarı haqqında arayışlar;

- sanitar-epidemioloji stansiyasının həkimləri tərəfindən suyun, havanın nümunələrinin laborator analizinin nəticələri;

- təqsirli şəxslərin, şahidlərin, zərərçəkmişlərin izahatları və s.

Adətən bu faktlar üzrə müstəntiqlə paralel müəssisədaxili komissiya da müstəqil xidməti təhqiqat keçirir. Belə hallarda müstəntiqin vəzifəsi bu komissiyalar tərəfindən əldə olunmuş məlumatların öz prosesual fəaliyyətində istifadə etmək məqsədilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaqdır.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, çox vaxt cinayət işləri təbiəti mühafizə orqanları (balıq, mühafizə, sanitar-epidemioloji stansiya və s.) tərəfindən daxil olmuş məlumatlar və materiallar əsasında başlanır.

Müəssisədaxili xidməti təhqiqat materiallarında aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır: ətraf mühitə atılmış maddələrin miqdarı, onun növü, laborator analiz nəticələri, çirklənmiş ərazinin ölçüləri, tələf olmuş balıq və ya heyvanların sayı, çirklənmənin ehtimal səbəbləri, təmizləyici qurğuların sıradan çıxması səbəbi və s.

Ekoloji cinayətlər üzrə bu faktlar müəyyən edilməlidir:

a) çayın, gölün, sututarların və s. çirklənməsi;

b) zibilləmə;

v) içməli su mənbəyi olan yerüstü və yeraltı suların tükənməsi;

q) ətraf mühitin elementlərinin təbii tərkibinin dəyişməsi;

d) atmosfərə zərərli maddələrin atılması qaydalarının pozulması, buna səbəb olmuş təmizləyici qurğuların istismar qaydalarının pozulması və s.

Yuxarıda göstərilən faktlar üzrə müstəntiq aşağıdakı halları müəyyən etməlidir:

- sututarların və ya atmosferin çirklənməsi konkret nədə təzahür olunub;

- nə vaxt və hansı su obyektinin ərazisi çirklənməyə məruz qalıb (nə qədər müddət ərzində çirkləndirmə davam edib);
- çirklənmiş ərazinin ölçüləri, sərhədləri;
- sututarlarına və ya atmosferə zərərli maddələrin atılmasına səbəb nə olmuşdur;
- konkret hansı təbiəti mühafizə qaydası pozulmuşdur;
- müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə əlaqədar hansı nəticələr baş vermişdir və dəymiş maddi zərərin miqdarı;
- müəyyən olunmuş ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının pozulması və kriminal nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması;
- bu əməl özündə cinayətin tərkib elementlərini əks etdirirmi, yoxsa bu inzibati hüquqpozmadır;
- çirkləndirmə mənbəyi bilavasitə harada, hansı ərazidə yerləşir (sənaye müəssisəsi, gəmi və s.);
- sututarların və havanın çirklənməsində kim günahkardır;
- təqsirli şəxsi hansı səbəb və şərait məcbur edib ki, o, bu cinayəti törətsin, onun məqsədi və motivi;
- təqsirli şəxsin günahını yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar hansılardır;
- cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait.

Çirkləndirmənin mənbəyi haqda ilkin məlumatları əldə etdikdən, texniki və s. xarakterli sənədləri öyrəndikdən, müəssisənin və onun təmizləyici qurğularının strukturu, fəaliyyəti ilə tanış olduqdan sonra müstəntiq təqsirli şəxsi, cinayətkar əməlin motivini, cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraiti, iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər halları müəyyən etmək üçün kriminalistik fərziyyələr irəli sürərək onları yoxlayır.

Ekoloji cinayətlər üzrə tipik istintaq şəraiti aşağıdakı faktorlardan asılıdır:

- cinayət işinə başlamağa əsas olan məlumatın xarakterindən və dolğunluğundan (kifayət qədər olmasından);
  - atılmış zərərli maddələrin miqdarından və növündən;
  - çirklənməyə məruz qalmış ərazinin ölçülərindən;
  - zərərli maddələrin tullandığı, zərərli nəticələrin və istintaqın başlanması vaxtından;
  - müvafiq qaydaların pozulması və zərərli nəticələr arasındakı səbəbli əlaqənin olmasından;
  - zərərli nəticələrin həcmi və xarakterindən (məhsulun, əkinin məhv olması, ev heyvanlarının xəstələnməsi, yolxucu xəstəliklərin yayılması, qeyri-müəyyən sayda adamların zəhərlənməsi təhlükəsi və s.);
  - çirklənmə izlərinin və hadisə yerinin dəyişilməz qalıb-qalmamasından;
  - çirkləndirmə mexanizmi və mənbəyi haqqında məlumatlardan;
  - şahidlərin olması və s.
- Yuxarıda göstərilənlərdən irəli gələrək bir neçə xarakterik istintaq şəraitləri seçilir.

BİRİNCİ TİPİK İSTİNTAQ ŞƏRAİTİ. Əgər cinayət işi bilavasitə vətəndaşlardan, ictimaiyyət nümayəndələrindən, müxtəlif müəssisə və təşkilatlardan məlumat daxil olduqdan sonra qaldırılmışsa, çirkləndirmə mənbəyi məlumdur və izlər saxlanılmışsa, müstəntiq təxirəsalınmadan hadisə yerinə baxış keçirməli, cinayətin maddi izlərini qeyd edib götürməli, şahidləri aşkar edib dindirməlidir.

Belə hallarda çirkləndirici müəssisə haqqında məlumatları prosessual yolla əsaslandırmaq məsələsi meydana çıxır. Aşağıda göstərilən suallar yoxlanılır:

- müəssisənin sahəvi aidiyyəti, fəaliyyət dairəsi və istiqaməti;

- çirkləndirici maddələrin xarakterik xüsusiyyətləri;
- kim tərəfindən və hansı formada müəyyən olunmuş qayda pozulması ifadə olunub, onun məzmunu;
- çirklənməyə səbəb olmuş müəssisənin fəaliyyətinin konkret iş sahəsini xarakterizə edən hallar.

Yuxarıda göstərilən əldə olunmuş məlumatlar əsasında çirklənmə ilə əlaqədar olan konkret iş sahəsi; çirkləndirmənin mexanizmi; təmizləyici qurğulardan istifadənin vəziyyəti və səmərəliliyi; təqsirli şəxslər və cinayətkar əməlin motivi, dəymiş ziyanın xarakteri və miqdarı; təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin icrasının səmərəliliyinin səviyyəsi və s. hallarda kriminalistik fərziyyələr irəli sürülür. Bu fərziyyələri yoxlamaq məqsədilə müəssisənin çirkləndirici obyektində müayinə keçirilir, təqsirli şəxslər, şahidlər və müəssisənin işçiləri dindirilir, mühasibat sənədləri və texnoloji sənədlər götürülür, öyrənilir, müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilir.

İKİNCİ TİPİK İSTİNTAQ ŞƏRAİTİ. İlkin məlumatlar birinci tipik istintaq şəraitində olduğu kimidir, lakin cinayət işinə sututurları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı baş verdikdən bir müddət keçdikdən sonra başlanır (çirkləndirmə mexanizmi aydın deyil, çox az maddi izlər saxlanılmışdır, çirkləndirici müəssisə məlum deyil).

Belə təşəkkül tapmış istintaq şəraitində müstəntiq ehtimal olunan çirkləndirici müəssisələr haqqında məlumatlar toplayır, bu müəssisələrin fəaliyyəti və görülən işlərin xarakteri, onların tənzimləyici qurğularının istismarı qaydaları ilə tanış olur, texniki və mühasibat sənədlərini öyrənir, sistemləşdirir və lazım gəldikdə götürür, zəruri məhkəmə ekspertizalarını təyin edir.

Belə hallarda istintaqın qarşısında duran əsas vəzifə çirkləndirmə mənbəyini, onun məxsusluğunu və təqsirli şəxsləri müəyyən etməkdən ibarətdir.

Bu şəraitə uyğun aşağıda göstərilən istiqamətlər üzrə kriminalistik fərziyyələr irəli sürülür və yoxlanılır:

- ehtimal olunan çirkləndirici müəssisələr üzrə;
- çirkləndirmə ilə əlaqədar işin önvü, sahəsi;
- təqsirli şəxslərin dairəsi və bu cinayətdə hər birinin iştirakçılıq dərəcəsi üzrə;
- çirkab sularının, sənaye tullantılarının və s. zərərli maddələrin tullanmasının mexanizmi haqda;

Yuxarıda göstərilən fərziyyələri yoxlamaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlər görülür:

a) ətraf mühitə zərərli maddələrin tullanması, axıdılması, atılması və s. haqqında məlumatların daxil olub-olmaması müəyyənləşdirilir;

b) müəssisənin müayinəsi zamanı sonradan məhkəmə ekspertizaları təyin etmək üçün və ya hadisə yerindən götürülmüş çirkləndirici maddələrlə eyniləşdirmək məqsədilə müxtəlif nümunələr götürülür;

v) şahidləri dindirərkən çirklənmənin xüsusiyyətləri, haraya yayılması, küləyin hansı istiqamətdə əsməsi, onların harada dayanıb prosesi müşahidə etməsi və s. müəyyən edilir;

q) sanitar-epidemioloji orqanlarda işlə bağlı materialların tədqiqatı keçirilir;

ğ) zəruri məhkəmə ekspertizaları təyin edilir;

d) zərərçəkmiş və şübhə edilən şəxslərin, şahidlərin dindirilməsi.

Bəzən elə istintaq şəraiti təşəkkül tapır ki, istintaq ekspertizasının keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn,

su və ya hava mühitinə çirkləndirici maddələrin düşməsi yollarını müəyyən etmək, çirkləndirmə mənbəyini dəqiqləşdirmək zəruriyyətinin yaranması ilə əlaqədar.

Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı onun iştirakçılarına və ətraf mühitə zərər yetirmənin qarşısını almaq üçün hərtərəfli hazırlıq işlərinin aparılması tələb olunur. İstintaq eksperimentinin səmərəliliyinin artması bu istintaq hərəkətinin keçirilməsinə müxtəlif ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsindən çox asılıdır.

Sual 2. Ekoloji cinayətlər üzrə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri

İstintaq baxışının müxtəlif növləri keçirilərkən müxtəlif bilik sahələri üzrə məsələləri həll etdikdə müvafiq mütəxəssislərin dəvət edilməsi lazım gəlir. Məsələn, kimyəvi maddələrin ətraf mühitə sızması hallarında – kimyaçı, balıqların tələf olması hallarında – ixtoloq, əkin sahələrinin məhv olması hallarında – aqronom, radioaktiv təsir hallarında isə - dozimetrist dəvət edilməlidir.

Çirkləndirici maddələrin tullandığı hadisə yerinin baxışına çirkləndirmə mənbəyinin – obyektin nümayəndələrinin cəlb edilməsi məqsədəuyğundur. Baxış zamanı obyektin növü müəyyən edilərək, bu obyektin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır.

İlk növbədə ümumi məlumatlar müəyyən edilir. Məsələn,

- torpaq sahəsi, göl, çay, kanal, kənd təsərrüfatı sahəsi, meşə, otlaq, kanalizasiya şəbəkəsi, məişət tullantıları və s.;

- çirklənmiş sahəyə bitişik kənd təsərrüfatı, meşə, göl, çay və s.

- sututarların kateqoriyası: içməli su, əhalinin məişət tələbatı üçün sənaye və kənd təsərrüfatı təyinatlı sahələr və s.

Əgər çirklənmiş sahə xüsusi rejimli mühafizə olunan obyektdirsə, bu obyektin növü (milli park, qoruq, mühafizə edilən su hövzəsi və s.) göstərilir.

Çirklənmiş sututarlarına baxış zamanı suyun şəffaflıq dərəcəsi (bulanıq, azca bulanıq, duru olması və s.) qeyd olunmalıdır. Əgər sututarları isti suxarı ilə çirklənmişsə, suyun temperatur dərəcəsi ölçülür. Baxış protokolunda həmçinin göstərilməlidir: sahilə torpağın, otun üzərində, suda, sututarının dibində çirkləndirici maddələrin olması; bu maddələrin rəngi, iyi, ölçü xarakteristikası (məsələn, su üzərində yuyucu vasitə iyi verən 30 sm. hündürlükdə kötük, 50 x 30 m. sahədə), strukturu və konsistensiyası (məsələn, toza oxşar, yapışqanlı, qatı maye və s. cür kütlə), yuxarıda

göstərilən əlamətlərin təzahür dərəcəsi (məsələn, zəif iyli, kəskin iyli və s.).

Floranın növlərinin təbii rənginin dəyişməsi əlamətləri mütləq qeyd olunmalıdır (məsələn, yarpağın kənarları çəhrayı ləkələrlə örtülmüşdür və s.). Həmçinin baxış protokolunda heyvanların, balıqların və digər su orqanizmlərinin qeyri-normal davranışı qeyd edilməlidir.

Balıqların tələf olması ilə əlaqədar baxış zamanı qeyd olunmalıdır:

a) növü;

b) ölçüləri;

v) qaməti (bədənin əyrilikləri və s.);

q) rəngi;

d) müxtəlif hissələrinin vəziyyəti: ağızdakı qəlsəmələr (açıq, bağlı), gözlü, üzgəncələr, pulcuqlar və s. (bədəndəki xəsarətlər), sayı, ölçüsü, rəngi, forması və s.;

e) üzərindəki lay-lay yığılmış açıq boz selikli örtük (müxtəlif turşularla zəhərlənmənin nəticəsi), tünd-qəhvəyi selikli örtük (dəmir oksidi hidratı və s. ilə zəhərlənmə əlaməti) olması;

j) qəlsəmələrdə kənar predmetlərin aşkar edilməsi;

z) balıqdan gələn iy.

Baxış protokolunda həmçinin məhv olmuş balıqların sayı (tam və ya nisbi), ölçü xarakteristikası (məsələn, sahiləki 3 yerdə 1 m² sahədə orta rəqəmlə 35 ədəd tələf olmuş xəşəm və karp, sututarın mərkəzində 3 yerdə 1 m² sahədə 27 ədəd tələf olmuş balıq aşkar olundu), balıqların çəkisi (50 qramdan 1-3 kq çəki həddində) qeyd olunmalıdır. Həmçinin sututarların çirkləndirilməsi ilə əlaqədar müayinə zamanı suya atılan zərərli maddələri daşıyan nəqliyyat vasitələrinin izi, çirkləndirici maddələrin qabları, tullantı və zibillər,

maye halında olan çirkləndirici maddələrin sututarlarına axması izləri və s. aşkar etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

Çirklənməyə məruz qalmış kənd təsərrüfatı bitkilərinin müayinəsi zamanı onların növü, növdaxili müxtəlifliyi (taxıl, buğda, vələmir, arpa, qarğıdalı, yarma, qarabaşaq, paxla, noxud, lobyə və s. giləmeyvə kolları) qeyd olunur.

Bitki əkilmiş sahədə saplaqların əyilməsi dərəcəsi (zəif, orta, tam) çirkləndirici maddələr, onların rəngi və iyi müayinə protokolda öz əksini tapmalıdır.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilməmiş çirklənmiş torpaq sahələrinin müayinəsi zamanı müəyyən edilərək protokolda qeyd edilir:

- torpaq sahəsinin növü: otlaq, əkin sahəsi;
- torpağın növü: qara torpaq, qumluq, boz torpaq və s.
- çirkləndirici maddələrin olması, xarakteri və xüsusiyyətləri (bərk və ya maye tullantı, onların iyi, rəngi və s.);
- maye çirkləndirici maddələrin torpağa hopmasının dərinliyi və s.

Ətraf mühitin çirklənməsi zamanı aşkar olunmuş heyvan cəsədlərinə baxış zamanı müəyyən edilərək protokolda öz əksini tapmalıdır:

- növü (qaramal, qoyun, donuz və s.);
- hər növ üzrə sayı;
- çirklənmə mənbəyinə nisbətən cəsədlərin yerləşməsi;
- yaxınlıqda aşkar edilmiş çirklənmiş sututarının və yemin olması;

Həmçinin cəsədin pozası, ağızının, gözünün vəziyyəti, qatı kütlənin olması və s. mütləq qeyd olunmalıdır.

Ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq müayinəsinin keçirilməsində tətbiq edilən elmi-texniki vasitələr:

a) çirklənmiş ərazinin, çirklənmə izlərinin və onun nəticələrinin (tələf olmuş balıq, heyvan cəsədləri, məhv olmuş bitkilər və s.) foto və videoçəkilişinin aparılması;

b) videokameranın köməkliyi ilə davam edən zərərli maddələrin tullanmasının fiksə edilməsi;

v) atmosfer havasının təmizliyini yoxlamaq üçün qaz analizatorlarından istifadə edilməsi.

Çirklənməyə məruz qalmış obyektlərdən nümunələr götürülməsi vacibdir:

Hava nümunələri çirklənmiş ərazinin müxtəlif yerlərindən, adətən elektrik aspiratoru vasitəsilə (yaşayış məntəqələrində yerin relyefini, çirkləndirmə mənbəyinin yerləşməsi və sayını nəzərə alaraq, 0,5-5 km. intervalla, 1,5-3.5 m. hündürlükdə) götürülür.

Suyun nümunələri sututarlarına atılan çirkab sularının və tələf olmuş balıqlar yerləşən ərazidə, çirkləndirmə mənbəyindən 0,5-1 km. məsafədə yuxarı, çirklənmiş ərazidə hər məntəqədən aşağı – 5-7 nöqtədən 1,5-2 litr həcmdə su götürülür.

Sututarları neft və neft məhsulları ilə çirkləndikdə müstəntiqin tapşırığı ilə mütəxəssis nümunə götürən aparat vasitəsilə suyun üzərindəki maddələr təbəqəsinin (çirklənmiş ərazinin mərkəzindən 2-3 nöqtədən) nümunələrini götürür.

Planknotların nümunələri onun süzgəcindən 5-100 litr süzüldükdən sonra götürülür. Planknot – suda yaşayan və ancaq su cərəyanı qüvvəsi ilə hərəkət edən bitki və ya heyvan orqanizmlərinə deyilir.

Torpaq nümunələri eyni növlü torpaq örtüyü olan hər biri 1-5 ha, müxtəlif növlü torpaq örtüyündən isə hər biri 0,5-1 ha ölçüləri olan sahələrdə, müxtəlif dərinliklərdən (adətən 2 sm-ə qədər) götürülür.

Xəstə və ya az müddət əvvəl tələf olmuş balıq, quş və bitki nümunələrinə hər növdən bir neçə (5 ədəddən az olmayaraq) nüsxə daxildir. Müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr isə qonşu sututurlarından (sahələrdən) həmin növ və ölçüdə sağlam balıqlar (quş və ya bitkilər) götürülməlidir.

Əgər bu nümunələri təxirəsalınmadan laborator tədqiqata göndərmək mümkün deyilsə, onda mütəxəssis etil spirti vasitəsilə bunları konservləşdirir. Suyun nümunələrinin analizi hidrokimyəvi, hava-atmosfer kimyası, torpaq isə yerli təbiəti mühafizə orqanlarının aqrokimyəvi laboratoriyalarında keçirilir.

SƏNƏDLƏRƏ BAXIŞ

Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar sənədlərə baxış bir qayda olaraq ilkin istintaq hərəkətlərinə aiddir. Müayinə olunacaq sənədləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. maye sənaye tullantılarının qeydiyyatı kitabı (jurnalı), bu tullantıların qəbulu barədə sənədlər;

2. təmizləyici, süzücü və durulducu qurğuların layihə sənədləri, istismara qəbul aktı və s.;

3. müəssisənin, obyektin növbətçi, mühəndis-kimyəçi və digər vəzifəli şəxslərin növbətçilik jurnalı, həmçinin çirkab sularına nəzarət jurnalı;

4. energetika və kanalizasiya obyektlərinin istismarı haqqında əmrlər, təlimatlar və sərəncamlar, o cümlədən çirkab sularının axıdılmasına icazə;

5. nəqliyyat təşkilatları tərəfindən görülmüş işlər üzrə qaimələr, yol vərəqələri və digər sənədlər;

6. gəmi sənədləri;

7. kanalizasiya və təmizləyici obyektlərin sıradan çıxması, təmiri və yenidən qurulması haqqında aktlar, arayışlar, naryadlar və digər sənədlər;

8. sənaye müəssisəsinin laboratoriyaları, sanitar-epidemioloji xidmətlərin, hövzə müfəttişliyinin hidrokimyəvi laboratoriyalarının operativ nəzarət jurnalı, yoxlama aktları və digər analoji sənədlər;

9. digər daimi və birdəfəlik xarakterli sənədlər.

İSTINTAQ EKSPERİMENTİ

Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq eksperimentinin keçirilməsi istehsalat qurğularının, təmizləyici qurğuların, digər texniki vasitə və avadanlığın ətraf mühitin çirkləndirilməsi təhlükəsini, əgər təhlükə varsa, hansı dərəcədə çirkləndirmə qabiliyyətini müəyyən etməklə əlaqədardır.

Əvvəlcədən, yəni istintaq hərəkətinin hazırlıq mərhələsində texniki vasitə və avadanlığın istismarının müvafiq təlimatları ilə tanış olmaq, bütün sınaq hərəkətləri prosesində onları əldə rəhbər tutmaq vacibdir. Mütəxəssis qismində yoxlanılmalı olan texniki vasitə və avadanlığın quruluşu və tətbiqi sahəsində biliyi olan, bu avadanlıqların tulladığı çirkab suları, buxar-qaz-toz birləşmələri, toplanmış radiasiya şüalanmasının səviyyəsini müəyyən edə bilən şəxslər dəvət oluna bilərlər.

Müvafiq texnikanı kifayət qədər təcrübəli istehsalatçı (mühəndis, texnik, yüksək ixtisaslı fəhlə) hərəkətə gətirir, amma çirkləndirici faktorlar üzrə ölçmələri isə işin nəticələrində marağı olmayan əməkdaş (eyninövlü müəssisənin işçisi, müvafiq dövlət müfəttişliyinin laboratoriya işçisi və s.) həyata keçirir. Məsələn, qaz-toz tullantılarının kondisionluğunu (normaya, standartla uyğunluğunu) müəyyən etmək üçün sanitar epidemioloji stansiya və

ya atmosfer havasının dövlət mühafizəsi müfəttişliyinin əməkdaşını istintaq hərəkətinin keçirilməsinə cəlb etmək vacibdir.

İmkan daxilində həmin mütəxəssislərlə birlikdə istintaq eksperimenti keçiriləcək yerlə tanış olmaq, onun keçirilməsinin planını tərtib etmək vacibdir.

Hal şahidləri isə yoxlanılan obyektin istehsalat avadanlığı və texnologiyası ilə tanış olan şəxslər arasından seçmək lazımdır. Bu keçiriləcək istintaq hərəkətinin nəticələrinin obyektivliyinin və dəqiqliyinin əlavə təminatıdır.

Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq eksperimentinin keçirilməsini şərtləndirən əsas tələblər – sınaq hərəkətlərinin iştirakçılarınin həyat və sağlamlığının təhlükəsizliyinin təmin olunması, müəssisəyə və ayrı-ayrı təsərrüfatlara dəyəcək maddi zərərin qarşısının alınması və yolverilməzliyi, həmçinin ətraf mühitin irimiqyaslı, ciddi çirkləndirilməsi hallarının tam istisna edilməsi daima diqqət mərkəzində olmalıdır.

Eksperimenti keçirməzdən əvvəl yoxlanılan obyektin əməkdaşları arasında sorğu keçirməklə nəzərdə tutulan sınaq hərəkətlərinin adı, müvafiq istehsalat fəaliyyəti şəraitində həyata keçirilməsi müəyyən edilməlidir. Zəruri hallarda isə eyni hərəkətləri müxtəlif şəraitlərdə keçirmək lazımdır (məsələn, təmizləyici qurğuların işini müxtəlif sayda süzgəclərin əlavə edilməsi ilə yoxlanılması).

İstintaq eksperimentinin keçirilməsi yolu ilə nəinki təmizləyici qurğuların etibarlılığı yoxlanılır, həmçinin konkret obyektə atılan zərərli maddələrin konsentrasiyası, konkret vaxt kəsiyində atılan zərərli maddələrin həcmi və s. müəyyən edilir.

DİNDİRMƏ

Zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi aşağıdakı sualların müəyyən edilməsi üçün keçirilir:

- şəxs hadisə yerinə necə, nə cür gəlmiş və orada nə ilə məşğul olmuşdur;

- nə vaxt (tarix, günün hansı vaxtı) və hansı şəraitdə çirkləndirmə prosesini müşahidə edib (hava şəraiti, küləyin istiqaməti və gücü, müşahidənin davam etdiyi müddət və s.);

- harada çirklənmiş mühitlə kontaktda (təmasda) olmuşdur;

- kontakt (təmas) hansı formada olmuşdur (qidada istifadə, balıq ovunda, çimərlikdə və s.);

- hansı əsaslara istinad edərək hesab edir ki, onun xəstəliyi çirkləndirmə zonasında və ya çirkin mühitlə təmas nəticəsində yaranmışdır;

- dəymiş zərər nə ilə ifadə olunur;

- harada və kim tərəfindən diaqnoz (müalicənin yeri və vaxtı) qoyulmuşdur;

- kimlərə və hansı şəraitdə baş vermiş hadisə haqqında danışmışdır;

- dəymiş zərərin ödənilməsi haqqında mülki iddianı vermək istəyi;

- əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsi və hansı vaxtdan mövcud olması.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərdən alınan məlumatların məzmunundan asılı olaraq onları 3 qrupa ayırmaq olar:

BİRİNCİ qrupa aşkar olunmuş çirkləndirmə faktı və baş vermiş nəticələr haqqında məlumat vermiş şəxslər (təbiəti mühafizə dövlət komitəsinin, müfəttişliklərin, sanitariya-epidemioloji stansiyaların vəzifəli şəxsləri və ayrı-ayrı vətəndaşları) aiddir.

Bu qrup şahidlərə aşağıdakı halların müəyyən edilməsi üzrə suallar verilir:

- bu konkret ərazidə o nə edirdi;
- şahidi olduğu hadisə nə vaxt baş verib;
- onun fikrincə çirklənməyə səbəb nə olmuşdur;
- balıqların kütləvi tələf olmasını müşahidə etmişdirmi, onların daha çox yığıldığı yerləri, çirklənmiş ərazinin sərhədlərini göstərə bilərmə;
- atmosfer havasına konkret nə atılmışdır (kül, toz, his və s.);
- tüstünün rənginin, spesifik iyinin olması, küləyin istiqaməti və s.

Həmçinin bu qrup şahidlərin dindirilməsi zamanı çirklənmə zamanı şahidin olduğu yeri, onun göstərdiyi daha çox balıq tələf olmuş yerlər, çirkləndirici maddələrin yığıldığı əraziləri göstərmək şərti ilə sxem tərtib olunmalıdır.

İKİNCİ qrup şahidlərə sututarlarına və ya havaya zərərli maddələrin, sənaye tullantılarının atılması faktını təsdiq edən və çirkləndirmə mənbəyini göstərən şəxslər (təmizləyici qurğuların işçiləri, müxtəlif kateqoriyalı şəxslər) aiddir. Bu qrup şəxslərdən də yuxarıda göstərilən halların müəyyən edilməsində istifadə olunur.

ÜÇÜNCÜ qrup şahidlərə təmizləyici qurğuların sıradan çıxması səbəbləri, bu qurğuların düzgün istismar edilməməsi, qadağan olunmuş yerlərdə zibilliklərin təşkili, çirkləndirici yerlərdə zibilliklərin təşkili, çirkləndirici maddələrin axıdılmasının şəraiti və s. haqda məlumat verə biləcək şəxslər (müəssisə rəhbəri və onun müavinləri, baş mühəndis, baş texnoloq və s.) aiddir. Bu şahidlər cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraiti aydınlaşdıran hallar üzrə dindirilir.

Bu qrup şahidlərin dindirilməsində çətinlik ondan ibarətdir ki, bu şəxslər arasında bilavasitə çirkləndirmədə təqsirli olan şəxslər də

ola bilər və onlar yalan ifadələri ilə istintaqı yanlış istiqamətləndirməklə konkret günahkarların məsuliyyətdən kənar qalmasına köməklik göstərə bilərlər. Ona görə də bu qrup şahidlərin dindirilməsinə hərtərəfli hazırlıq tələb olunur.

EKSPERTİZA

Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq zamanı elə suallar yaranır ki, bunların həlli xüsusi biliklər tələb edir. Bu məqsədlə müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilir. Məhkəmə ekspertizaları çirklənmənin yerini, vaxtını, bilavasitə səbəbini, təmizləyici qurğunun sıradan çıxmasının səbəbini, qaydaları pozmuş şəxslərin dairəsini, çirklənməyə kömək etmiş faktları müəyyən etməyə kömək edir.

Məhkəmə-tibbi ekspertiza adamların zəhərlənmə nəticəsində ölümünün səbəblərini müəyyən etmək üçün keçirilir. Bundan əlavə bu növ ekspertiza qarşısında həmçinin aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- qanda karbon oksidinin olub-olmaması;
- müəyyən konsentrasiyada atmosfərə atılmış his, kül, qaz və başqa maddələr insan səhhəti üçün təhlükə törədir ki, bu zərərli maddələr hansı həcmdə və insan orqanizminə necə təsir göstərir və s.

Məhkəmə-veterinar ekspertizası ekoloji cinayətlərlə əlaqədar heyvanların xəstələnməsi və tələf olması zamanı təyin edilir.

Bu növ tədqiqatların obyektləri müxtəlif heyvanlar və onların cəsədləri, çirklənmiş otlaqlar, içməli su arxları, yem, heyvan mənşəli məhsullar və məmulatlar.

Ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- heyvanın ölümü nə vaxt baş vermişdir;

- xəstələnmənin səbəbi nədir, zəhərlənmə heyvanın ölümünə səbəb ola bilərmi;
- zəhərlənmə hansı maddədən baş vermişdir;
- hansı yolla zəhərli maddələr heyvanın orqanizminə daxil olmuşdur;
- heyvanların xəstələnməsinə və tələf olmasına ətraf mühitə atılmış tullantılar səbəb ola bilərmi və s.

İxtioloji ekspertiza ekoloji cinayətlər nəticəsində balıq təsərrüfatına dəymiş zərərin miqdarını və xarakterini, balıq və planktonların tələf olmasının səbəb və şəraitini və s. müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Ekspertin qarşısına aşağıdakı suallar çıxarıla bilər:

- hansı miqdarda müəyyən növ balıq öz təbii xüsusiyyətlərini dəyişmişdir;
- balıq ehtiyatlarına sututarlarına atılmış zərərli maddələr (neft məhsulları və s.) ziyan yetirə bilərmi;
- bu zərər hansı formada təzahür oluna bilər;
- tədqiqata təqdim edilmiş balıq nümunələrinin orqanizmində sututarında həyat fəaliyyəti üçün təhlükəli maddələr varmı;

Yuxarıda göstərilən məhkəmə ekspertizalarından başqa ekoloji cinayətlər üzrə hidrometroloji, məhkəmə-bioloji, hidrotexniki, radioloji, orqtexniki, meşə-texniki, zootexniki, tikinti-texniki, məhkəmə-ekoloji ekspertizalar təyin edilə bilər. Bütün növ bu ekspertizalar 4-cü kursda keçiriləcək. "Məhkəmə ekspertizası" fənninin predmeti olduğundan bu müəhazirədə ətraflı şərh olunması məqsədəuyğun sayılmır.

a) əhalinin kütləvi qida zəhərlənmələri ilə əlaqədar cinayətlərin
araşdırılmasının xüsusiyyətləri

Sənaye, təsərrüfat, nəqliyyat tullantıları, keyfiyyətsiz qida məhsullarının istehlakı əhalinin zəhərlənməsinə, müxtəlif xəstəliklərə düçar olmasına və s. səbəb ola bilər..

Keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarının istehlakı ilə əlaqədar əhalinin kütləvi qida zəhərlənməsi üzrə cinayət işləri adətən tibb müəssisələrinin məlumatları əsasında qaldırılır. İstintaqın ilk vəzifəsi – zəhərlənmənin səbəbini (bioloji mənada) müəyyən etməkdir.

İlk növbədə xəstəliyə səbəb olan istehsal olunmuş keyfiyyətsiz ərzaqın növünü, onun hazırlandığı, satıldığı, istehlak olunduğu yeri və vaxtı xəstəlik qıcıqlandırıcılarını (xəstəlik törədən bakteriyalar, zərərli kimyəvi birləşmələr və s.) müəyyən etmək lazımdır.

Yuxarıda göstərilənləri müəyyən etmək məqsədilə zərərçəkmiş və şahidləri dindirmək vacibdir. Belə ki, ekoloji cəhətdən keyfiyyətsiz ərzağın istehlak anından xəstəliyin ilkin əlamətləri özünü biruzə verənə kimi olan müddət ərzində zərərçəkmiş digər qida qəbul edə bilər. Bunun üçün də xəstəliyin müəyyən olunmasına kimi iki gün əvvəl haradan və hansı ərzaq məhsullarının əldə edilib istehlak olunması müəyyənləşdirilir. Əldə olunmuş məlumatların təhlili zərərçəkmişlərin hamısının əldə etdiyi, istehlak olunmuş ərzağı, onun satılması yerini və vaxtını müəyyən etməyə imkan verir.

Ərzaq məhsullarının keyfiyyətsizliyini və xəstəlik törədiciilərini müəyyən etmək üçün ərzaq nümunələrinin, qalıqlarının, tullantılarının bu ərzağın istehsal, saxlama, daşınma və realizə prosesində təmasda olduğu qablar və başqa predmetlərin xüsusi laborator tədqiqatı keçirilir.

Zərərçəkmiş şəxsin (şəxslərin) bioloji ifrazatları (qusuntu, sidik, qan və s.) və bunlardan aşkar olunmuş xəstəlik törədiciləri (şübhəli ərzaqda və ya ərzağın təmasda olduğu predmetlərdə müəyyən edilmiş xəstəlik törədicilərinə oxşar) sabit sübutu əhəmiyyətə malikdir. Müayinədən sonra bioloji ifrazatlar onların korlanmasına və çirklənməsinə qarşı lazımi tədbirlər görmək şərti ilə götürülür və ekspertizaya göndərilir.

Keyfiyyətsiz məhsulu, onun hazırlandığı və satıldığı yeri, vaxtı dəqiqləşdirildikdən sonra müstəntiq hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə belə məhsulun hazırlanmasına, buraxılmasına istehlaka yönəldilməsinə, satılmasına səbəb olmuş şəxslərin dairəsini müəyyən edir.

Adətən, bu sanatoriya, texnoloji və digər qaydaların pozulmasıdır ki, buna görə də günahkar şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

İstintaq, məhkəmə və sanitar-epidemioloji orqanların təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ərzaq istehsalı və buna bərabər fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrdə sanitar və digər vacib qaydaların pozulması məhsulun hazırlanması, saxlanması və realizəsinin müxtəlif mərhələlərində baş verə bilər.

Çox vaxt bu müəssisələrdə məhsulun istiliklə işlənməsinin temperatur rejimi və müddətinin pozulması halları baş verir ki, bu da zərərli maddələrin, xəstəlik törədicilərinin ərzaqda qalmasına, inkişaf etməsinə kömək edir.

Qida məhsullarının çirklənməsi, onlara infeksiyanın ötürülməsi bəzən şəxsi gigiyena qaydalarının (çirkli paltarda iş görmək, qida məhsullarının istehsal-istehlak mərhələlərində xəstə şəxslərlə təmasda olması) pozulması nəticəsində də baş verə bilər.

Müəyyən edilmiş vacib qaydaların pozulmasını aşağıdakı istintaq hərəkətləri və digər prosesual hərəkətlərlə müəyyən etmək olar:

- məhsulun hazırlandığı, saxlanıldığı və realizə edildiyi yerlərin müayinəsi;

- məhsulla təmasda olan işçilərin şəxsi müayinəsi və ya bu şəxslərin bakterioloji ekspertizada müayinəsi;

- xammal, yarımfabrikatlar və hazır məhsulun müayinəsi;

- mədaxil-məxaric sənədlərinin öyrənilməsi;

- texnoloji prosesi və məhsulun keyfiyyətini əks etdirən (keyfiyyət sertifikatı) sənədlərin müayinəsi;

- müxtəlif növ məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi və s.

Sübuta yetirilməli və müəyyən edilməli olan hallar haqqında məlumatlar qida məhsulunun hazırlanmasında, saxlanılmasında, daşınmasında və satılmasında iştirak edən müəssisələrin əməkdaşlarının dindirilməsi ilə də əldə edilə bilər.

Dindirilən şəxslər qismində məhsulun keyfiyyətinə cavabdeh olan vəzifəli şəxs, nəzarətədiçi orqanların (metrologiya və standartlaşdırma laboratoriyaları, dövlət və müəssisə sanitariya nəzarətinin məhsulun keyfiyyəti üzrə müfəttişliyin) əməkdaşları və s. şəxslər çıxış edə bilər.

Zəhərlənmənin səbəblərini, zərərçəkmişlərin sağlamlığına dəymiş ziyanı, cinayətin törədilməsinə kömək edən halları müəyyən etmək məqsədilə təyin edilən texnoloji, əmtəəşünaslıq, məhkəmə-tibbi (gigiyena, epidemiologiya və s. başqa sahələr üzrə mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirilməsi tövsiyə olunur) ekspertizaları çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təhlili aparılan işlərin xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, ibtidai istintaqa qədər və ya paralel dövlət sanitariya-nəzarət orqanları baş vermiş hadisə ilə bağlı sanitariya-epidemioloji yoxlamalar

keçirir. Bu yoxlamaların vəzifəsi kütləvi zəhərlənmələrin səbəb və şəraitini müəyyən edərək, onların qarşısının alınması, xəbərdar edilməsi, gələcəkdə ümumi profilaktikasının aparılması üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Belə yoxlamaların nəticələri müstəntiq və ya təhqiqat orqanı tərəfindən kriminalistik fərziyyələrin yürüdülməsində, istintaqın təşkilində və planlaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Bundan əlavə bu yoxlamaların nəticələri bu növ cinayətlər üzrə müstəntiqin profilaktik təyinatlı hərəkətlərinin əsasını təşkil edir. Bu növ cinayət işi üzrə istintaqın müvəffəqiyyətli keçirilməsində müstəntiqlə sanitariya-nəzarət orqanının əməkdaşları arasındakı münasibətin çox böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, sanitar-epidemioloji stansiyaların mütəxəssisləri müstəntiqə lazımi məsləhətlər verir, iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən qida məhsulu istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətini, məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini nizamlayan normativ aktların, xüsusi ədəbiyyatların seçilməsində və öyrənilməsində köməklik göstərir. Bu şəxsləri həmçinin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində mütəxəssis qismində də dəvət etmək olar. Dövlət sanitariya-nəzarət orqanlarının strukturunda bakterioloji və başqa laboratoriyaların fəaliyyət göstərməsini nəzərə alaraq, bu laboratoriyalara istintaqı maraqlandıran bioloji obyektlərin tədqiqatının keçirilməsini tapşırmaq məqsədəuyğundur.

Sual 3. Ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı müstəntiqin profilaktik hərəkətləri

Müasir elmi-texniki inqilab bizi əhatə edən mühitə və insanların həyat şəraitinə çox böyük təsir edir. Artıq demək olar ki, bizim planetdə elə bir təbiət guşəsi qalmamışdır ki, o tam ilkin, təmiz vəziyyətdə, insan təsirindən kənar qalsın. Belə bir şəraitdə təbiətin mühafizəsi ümumdünya və beynəlxalq əhəmiyyətli vəzifəyə çevrilmişdir.

Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün beynəlxalq birlik sənayedə etibarlı tullantısız texnologiyanın, sənaye, kommunal və məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsinin yeni üsul və vasitələrinin aktiv tətbiqinə, həmçinin sənaye qurğularının, yaşayış massivlərinin, sututarlarının, meşələrin və s. lazımi sanitar vəziyyətdə saxlanılmasına nail olmaq istiqamətində müxtəlif tədbirlər işləyib hazırlayır və həyata keçirir.

Təbii ehtiyatların mədəni-məişət və təsərrüfatda istifadəsi, işlənməsi, müxtəlif zərərli tullantıların: radioaktiv şüalanma mənbəyi və konvektiv (səpələnmiş) vəziyyətdə (qaz, toz formasında) olan digər maddələrin daşınması, saxlanması və məhv edilməsi qaydalarına tələblər getdikcə güclənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu "Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ" maddəsində təsbit olunur: "Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır".

Ətraf mühitin mühafizəsi ümumxalq vəzifəsidir. Bu vəzifə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci maddəsində

"Ətraf mühitin qorunması" öz əksini tapmışdır: "Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur".

Konstitusiyanın yuxarıda göstərilən maddələri əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, Nazirlər Kabineti tərəfindən təbiətin mühafizəsinin gücləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, təbiətin mühafizəsinin dövlət-hüquqi sistemi (təbiəti mühafizə hüququ, təbiəti mühafizə orqanları, təbiəti mühafizə münasibətlərinin sistemi nəzərdə tutulur) haqqında bir çox normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Dövlət təbiəti mühafizə orqanları təbiəti mühafizə sahəsində mövcud qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərir. Bu orqanların sahəvi və funksional ixtisaslaşması təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin normalarının realizəsi və normaların pozulmasına təxirəsalınmadan reaksiya verilməsi əsas vasitələrdən biridir.

Təbiəti mühafizə qaydalarının pozulmasına görə müxtəlif növ məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Müstəntiq ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq hərəkətlərinin icraatı, aşkar olunmuş izlərin və müəyyən edilmiş halların təhlili (təbiəti mühafizə qaydalarının cinayətkarcasına pozulmasına gətirib çıxaran bütün şəraiti aydınlaşdırmalıdır.

Bu şərtlərə aiddir:

a) konkret obyektə ekoloji qaydalara cavabdeh əməkdaşların hazırlanmasında və ixtisasının artırılmasında buraxılan təşkilati-idarəetmə çatışmazlıqları;

b) sənaye obyektlərinin mühafizə və təmizləyici qurğuların layihələşdirilməsində, tikilməsində və istismarında texnoloji intizamın, ekoloji standartların təmin edilməsinin çatışmazlıqları;

v) təşkilati-hüquqi çatışmazlıqlar – qurğuların layihələşdirməsi, tikilməsi, istismarı ilə əlaqədar fəaliyyətin normativ rəqlamentinin tam olmaması;

q) ekoloji qaydalara nəzarətə cavabdeh olan şəxslərin xüsusiyyətləri (kifayət qədər təcrübənin və ya ustalığın olmaması, dəyişən şəraitə çevik reaksiyanın olmaması və s.).

İstintaqın gedişatı zamanı müəyyən edilmiş ekoloji cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait əsasında müstəntiq tərəfindən ekoloji qaydaları pozmuş, həmçinin bu qaydalara nəzarət etməli müvafiq orqanlara təqdimatlar göndərilir (Azərbaycan Respublikası CPM-i, mad. 221). Təxirəsalınmaz hallarda bu təqdimatlar istintaq müddəti başa çatmamış, davam edən ekoloji qaydaların pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə də göndərilə bilər. Həmçinin müstəntiq digər profilaktik tədbirləri – mətbuatda, radio və TV-də çıxışlar edir, müəssisələrin əmək kollektivləri qarşısında ekoloji qaydalara riayət olunması mövzusu üzrə mühazirələrlə nitq söyləyir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, ekoloji cinayətlərin araşdırılması metodikası üzrə mühazirəni yekunlaşdıraraq aşağıdakıları göstərmək olar: "Keyfiyyətə əlverişli ətraf mühitin saxlanması, onun sərvətlərinin səmərəli istifadəsi və əhalinin ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində olan ictimai münasibətlərə qəsd edən, cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllər ekoloji cinayətlər adlanır".

Ekoloji cinayətlər 3 qrupa ayrılır:

- ekoloji əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət qaydalarının pozulmasından ibarət cinayətlər;

- ətraf mühitin ayrı-ayrı elementlərinə (su, atmosfer, torpaq, meşə, yerin təki, kontinental şelf, xüsusi qorunan ərazi və obyektlər və s.) qəsd edən cinayətlər;

- ətraf mühitin tərkib hissəsini təşkil edən flora və faunaya, bioloji müxtəlifliyə, yerin biosferasının mühafizəsinə qəsd edən cinayətlər.

Yuxarıda sadalanan ekoloji cinayətlərin qruplarının hər biri insanın həyatının, səhhətinin, ümumiyyətlə insan faktorunun mənafeyinə, onun gələcəyinə böyük təhlükəsini nəzərə alaraq, hər bir ekoloji cinayətin predmeti insan faktorudur.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası təbiəti mühafizə qaydalarının pozulması zamanı tipik izlərin yaranması, baş vermiş cinayətin tipik nəticələri, təqsirli şəxslərin ehtimal dairəsi, cinayətin törədilməsinin tipik səbəb və şəraitləri, onların aradan qaldırılmasının xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir.

Bu cinayətlərin subyekti 16 yaşına çatmış həm vəzifəli, həm də vəzifəsiz şəxs (ümumi və xüsusi subyekt) ola bilər.

Cinayət işi başlamağa səbəb və kifayət qədər əsaslar olan yoxlama tədbirləri keçirərkən konkret istintaq şəraitinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

İlkin istintaq hərəkətləri kimi hadisə yerinin müayinəsi, məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi, şahidin və zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi, şəxsi müayinə, sənədlərin götürülməsi və s. sonrakı istintaq hərəkətləri kimi istintaq eksperimenti, məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi, əlavə dindirmə, sənədlərin müayinəsi və s. keçirilə bilər.

İstintaqın gedişatı zamanı müəyyən edilmiş ekoloji cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait əsasında müstəntiq konkret profilaktik tədbirlər həyata keçirir, təqdimatlar göndərir, mətbuatda məqalələr dərc etdirir, radio və TV-də çıxışlar edir, müəssisənin əmək kollektivi qarşısında nitq söyləyir ki, bu da gələcəkdə bu növ cinayətlərin qarşısını almağa yönəldilmişdir.